

УДК 37.091.3/5
DOI 10.32782/2523-4269-2025-93-109-112

Пузирна Наталія Станіславівна,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та приватного права
(Національний університет «Чернігівська політехніка», м. Чернігів)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7297-0829>

ФУНКЦІЇ ОСВІТЬОГО ОМБУДСМЕНА В УКРАЇНІ: НОРМАТИВНЕ ВИЗНАЧЕННЯ ТА ПРАКТИЧНА РЕАЛІЗАЦІЯ

Статтю присвячено дослідженню функцій освітнього омбудсмена в Україні. Проаналізовано Положення про освітнього омбудсмена. Визначено зміст правозахисної, консультативно-роз'яснювальної, моніторингової та представницької функцій освітнього омбудсмена. Наголошено на тому, що здійснення вищезазначених функцій освітнього омбудсмена неможлива без належного використання ефективних форм діяльності, що забезпечують дієвий захист прав учасників освітнього процесу й сприяють удосконаленню освітньої системи загалом. Зроблено висновок, що функції освітнього омбудсмена становлять функціональне ядро його діяльності та безпосередньо забезпечують реалізацію визначених завдань у сфері захисту прав учасників освітнього процесу.

Ключові слова: освітній омбудсмен, функція, дотримання прав, освіта, діяльність, законодавство.

Постановка проблеми. Національне законодавство гарантує право на освіту, а саме ст. 53 Конституції України закріплено, що кожен має право на освіту [1]. Проте реальне забезпечення освітніх прав потребує не лише формального нормативного закріплення, а й ефективних інституційних механізмів контролю за їх дотриманням. Історія становлення інституцій, покликаних забезпечувати та захищати освітні права громадян, упродовж тривалого часу в Україні обмежувалася переважно нормативним регулюванням та діяльністю загальних органів управління освітою. Проте з розвитком суспільно-політичних процесів, зростанням ролі громадянських ініціатив та необхідністю вдосконалити механізми реагування на порушення освітніх прав постала потреба у створенні нових правозахисних інструментів. Таким інструментом стало запровадження посади освітнього омбудсмена в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження функцій омбудсмена в Україні знайшло своє відображення в роботах таких учених, як С. В. Банах [2], О. В. Марцеляк [3], В. М. Михальчук, Н. І. Стахова [4], Н. М. Петельнікова [5] тощо. Дослідники приділили увагу питанням функцій омбудсмена в сучасному світі, функцій уповноваженого з прав людини в державному управлінні України, Національному превентивному механізму як головної функції інституту омбудсмена в забезпеченні захисту прав і законних інтересів засуджених та ув'язнених. Питанням функціонування інституту освітнього омбудсмена в Україні присвячені роботи І. М. Алмаші [6], Т. С. Репеде [7] тощо. Водночас питання функцій освітнього омбудсмена в Україні, зокрема в період воєнного стану, залишаються недостатньо вивченими, що й зумовлює актуальність обраної теми дослідження.

Метою статті є комплексний аналіз функцій освітнього омбудсмена в Україні, з'ясування їх нормативного змісту, практичної реалізації та визначення проблем і перспектив удосконалення інституції.

Виклад основного матеріалу. Запровадження інституту освітнього омбудсмена в Україні у 2019 році зумовлено сукупністю соціальних, управлінських та системних факторів, що загострили потребу в ефективному механізмі захисту прав учасників освітнього процесу.

Відповідно до Положення про освітнього омбудсмена [8], освітній омбудсмен є посадовою особою, уповноваженою Кабінетом Міністрів України на здійснення функцій із захисту прав у сфері освіти. Згідно з п. 8 цього нормативно-правового акта, функціональне призначення освітнього омбудсмена полягає в забезпеченні дієвого механізму захисту освітніх прав і свобод громадян, а також у підвищенні ефективності реалізації державної політики у сфері освіти. Серед ключових завдань, що окреслюють межі повноважень освітнього омбудсмена, слід виокремити:

- 1) сприяння реалізації державної політики, спрямованої на забезпечення права кожної особи на якісну, доступну й безперешкодну освіту відповідно до принципів рівності та недискримінації;
- 2) контроль за дотриманням вимог освітнього законодавства, зокрема шляхом реагування на факти його порушення та участі в удосконаленні правозастосовної практики;
- 3) здійснення заходів, спрямованих на забезпечення рівного доступу до освіти, включно з протидією дискримінації, булінгу та іншим формам порушення освітніх прав;
- 4) сприяння розвитку інклюзивної освіти, підтримка впровадження механізмів адаптації освітнього середовища до потреб дітей з особливими освітніми потребами;
- 5) участь у забезпеченні виконання міжнародних зобов'язань України у сфері освіти, зокрема щодо додержання прав людини на освіту, передбачених відповідними міжнародно-правовими актами;
- 6) налагодження взаємодії з Міністерством освіти і науки України, іншими центральними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування,

закладами освіти, громадськими об'єднаннями та іншими суб'єктами, залученими до реалізації освітньої політики. Комплексність і міжвідомчий характер цих завдань підкреслюють особливу роль освітнього омбудсмена як координувальної та правозахисної інституції, що функціонує на перетині публічної адміністрації, освітньої діяльності та прав людини.

Здійснення функцій освітнього омбудсмена неможливе без належного використання ефективних форм діяльності, що забезпечують дієвий захист прав учасників освітнього процесу та сприяють удосконаленню освітньої системи загалом. Так, освітній омбудсмен в Україні виконує низку ключових функцій: правозахисну, консультативно-роз'яснювальну, моніторингову та представницьку.

Правозахисна функція передбачає реагування на порушення прав осіб у сфері освіти, зокрема школярів, студентів, педагогічних працівників і батьків. Омбудсмен отримує, систематизує та аналізує звернення, формує правові висновки й рекомендації, спрямовані на усунення порушень.

Т. С. Репеде зауважує, що особливості діяльності освітнього омбудсмена наочно проявляються в ситуаціях, коли батьки дітей з особливими освітніми потребами звертаються зі скаргами на неналежну реалізацію індивідуальної освітньої програми (далі – ІОП). Якщо діалог із керівництвом школи не дає результатів, батьки збирають відповідну документацію – ІОП, листування зі школою, оцінки та подають звернення до Служби освітнього омбудсмена. Після аналізу матеріалів омбудсмен ініціює обговорення з усіма сторонами, а в разі потреби – глибше розслідування, що може містити опитування педагогічного персоналу, перегляд програм підготовки та ресурсного забезпечення. На підставі отриманих висновків омбудсмен може надати конкретні рекомендації: організувати підвищення кваліфікації педагогів, забезпечити додаткові ресурси для дитини тощо. У разі виявлення порушень відповідні звернення можуть бути направлені до органів державної влади або правоохоронних органів. При цьому освітній омбудсмен також здійснює контроль за виконанням наданих рекомендацій. Водночас реалізація таких рішень нерідко супроводжується труднощами, пов'язаними з професійними й адміністративними ризиками [7, с. 48].

Утім, регулярна підготовка звітів і рекомендацій, здійснювана освітнім омбудсменом, свідчить про його орієнтацію не лише на реагування в межах окремих звернень, а й на формування стійкого та ефективного механізму захисту прав в освіті. Так, статистика діяльності Служби освітнього омбудсмена за 2024 рік демонструє відчутну результативність: опрацьовано 1 712 звернень, з яких 1 571 надійшло безпосередньо від учасників освітнього процесу; сформульовано 360 рекомендацій для закладів освіти та 152 – для органів управління освітою; направлено 406 звернень до державних органів і 21 повідомлення до правоохоронних структур [9]. Наведені дані переконливо свідчать, що, попри відносну новизну інституції, освітній омбудсмен уже відіграє вагомий роль у забезпеченні системного правозахисту в освітній сфері. Це, своєю чергою, зумовлює потребу в подальшому інституційному зміцненні, розширенні повноважень і вдосконаленні процедур діяльності цього органу з огляду на нові виклики в галузі освіти.

Консультативно-роз'яснювальна функція передбачає інформування громадськості щодо прав і обов'язків у сфері освіти. На офіційному вебсайті Служби

освітнього омбудсмена регулярно публікують юридичні роз'яснення, інструкції на типові освітні ситуації та практичні рекомендації щодо реагування на порушення освітніх прав. Наприклад, під час воєнного стану були розміщені аналітичні матеріали про порядок оцінювання в надзвичайних умовах, алгоритми дій учнів та педагогів, а також поради щодо облаштування укриття в закладах освіти – усі ці роз'яснення сприяють підвищенню правової обізнаності учасників освітнього процесу [10].

Моніторингова функція охоплює системне спостереження за станом дотримання прав у сфері освіти. Звіти про результати моніторингу містять аналітичні дані, узагальнення проблемних тенденцій, а також пропозиції щодо змін до нормативно-правових актів. Ця функція є важливим інструментом впливу на державну політику у відповідній галузі, що дає змогу не лише реагувати на вже наявні порушення, а й створювати умови для їх упередження в майбутньому. Вона реалізується через участь у розробці проектів законів, підзаконних актів, наказів Міністерства освіти і науки України, методичних рекомендацій, а також надання правових висновків щодо необхідних змін у законодавстві. Завдяки системному моніторингу звернень громадян омбудсмен ідентифікує проблемні сфери освітнього права, які потребують законодавчого врегулювання, та ініціює відповідні зміни. Наприклад, у період з листопада 2024 року до травня 2025 року Службою освітнього омбудсмена ініційовано зміни до понад десяти нормативно-правових актів, спрямованих на посилення гарантій реалізації права на освіту та усунення прогалин у законодавстві [11].

Представницька функція реалізується через взаємодію з органами державної влади, органами місцевого самоврядування, закладами освіти, громадськими організаціями та міжнародними партнерами. Омбудсмен є не лише посередником у врегулюванні конфліктів, а й учасником політичного діалогу щодо актуальних проблем у сфері освіти. Така співпраця має на меті не лише вирішення індивідуальних випадків порушення прав, а й запобігання системним недолікам.

У цьому контексті І. М. Алмаші зазначає, що реалізація державної політики у сфері захисту прав людини неможлива без налагодження конструктивної взаємодії між громадянами та органами державної влади, зміцнення основ громадянського суспільства, а також гармонізації вітчизняного законодавства з європейськими стандартами. У цьому процесі омбудсмен відіграє роль посередника, який має не лише здійснювати контроль за дотриманням прав людини, а й забезпечувати дієвий механізм співпраці між державою та суспільством [6, с. 64].

Власне, так, у межах своєї діяльності, освітній омбудсмен в Україні реалізує багаторівневу модель взаємодії із широким колом суб'єктів – як державними, так і недержавними. Зокрема, налагоджено тісну співпрацю з:

1. Міністерством освіти і науки України – з метою інформування про системні проблеми в освіті та напрацювання рекомендацій щодо удосконалення державної освітньої політики.

2. Державною службою якості освіти України – щодо реагування на звернення, пов'язані з порушеннями прав у школах і закладах вищої освіти.

3. Офісом Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини – для координації зусиль у сфері правозахисту та уникнення дублювання повноважень.

4. Громадськими організаціями (зокрема, асоціаціями батьків, учителів, освітніх експертів, правозахисників), які є каналами комунікації із суспільством і формують суспільний запит на системні зміни.

5. Громадською мережею радників освітнього омбудсмена, яка забезпечує представництво інтересів учасників освітнього процесу на місцях і сприяє оперативному реагуванню на порушення.

6. Органами місцевого самоврядування, відповідальними за управління сферою освіти на регіональному рівні.

Також важливим напрямом діяльності є налагодження партнерства з професійною спільнотою та науковими інституціями. Зокрема, у березні 2025 року освітнім омбудсменом підписано меморандум про співпрацю з Профспілкою працівників освіти і науки України, спрямований на консолідацію зусиль у захисті прав працівників освітньої сфери та здобувачів освіти, а також на вдосконалення механізмів реагування на порушення в трудовій та освітній сферах [12]. Крім того, укладено угоду про співпрацю з Національною академією педагогічних наук України, що передбачає науково-експертну підтримку роботи Служби освітнього омбудсмена, зокрема в напрямі аналізу системних освітніх проблем і розробки відповідних пропозицій [13]. Завдяки такій взаємодії інституція освітнього омбудсмена функціонує як комунікативна платформа між громадськістю, освітньою спільнотою та державними органами, сприяючи

підвищенню рівня довіри до системи освіти й забезпечуючи ефективну реалізацію принципів демократичного врядування.

Висновки. Проведений комплексний аналіз функцій освітнього омбудсмена в Україні, з'ясування їх нормативного змісту та визначення проблем і перспектив удосконалення діяльності цієї інституції дав змогу дійти висновку, що функції освітнього омбудсмена становлять функціональне ядро його діяльності та безпосередньо забезпечують реалізацію визначених завдань у сфері захисту прав учасників освітнього процесу. Ми переконані, що кожна функція виконує самостійну, але взаємопов'язану роль у загальному механізмі забезпечення права на освіту. До ключових функцій, на наш погляд, належать: правозахисна – забезпечує реагування на індивідуальні звернення та відновлення порушених освітніх прав; консультативно-роз'яснювальна – сприяє підвищенню правової обізнаності громадян у сфері освіти; моніторингова – фіксує системні порушення та формує підґрунтя для змін у правовому регулюванні; представницька – забезпечує взаємодію з державними і недержавними структурами. Залишається невирішеною проблема, пов'язана з наявними ризиками адміністративної залежності освітнього омбудсмена, що виявляються в підпорядкованості Міністерству освіти і науки України, тому доцільним є нормативне посилення інституційної автономії цієї посади.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. №254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Банак С. В. Функції омбудсманів у сучасному світі : монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 196 с.
3. Марцеляк О. В. Функції омбудсмена. *Право і безпека*. 2003. Том 2, № 4. С. 61–67.
4. Стахова Н. І., Михальчук В. М. Роль та функції уповноваженого з прав людини в державному управлінні України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2021. № 16. С. 97–103. DOI: <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.16.97>
5. Петельнікова Н. М. Національний превентивний механізм як головна функція інституту омбудсмена у забезпеченні захисту прав та законних інтересів засуджених та ув'язнених. *Публічне право*. 2018. № 3. С. 40–46.
6. Алмаші І. М. Освітній омбудсмен як інституційна гарантія у сфері забезпечення прав людини на освіту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2019. Вип. 58, Том 1. С. 61–66. DOI: <https://doi.org/10.32782/2307-3322.58-1.13>
7. Репеде Т. С. Шляхи подолання загроз інституту освітнього омбудсмена у сфері захисту прав людини в Україні. *Право і суспільство*. 2023. № 6. С. 46–51. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.7>
8. Деякі питання освітнього омбудсмена : Постанова Кабінету Міністрів України від 6 червня 2018 р. № 491. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-п#Text> (дата звернення 21.11.2025).
9. Про нашу роботу. Звіти про роботу 2024 рік. URL: <https://eo.gov.ua/pro-nashu-robotu/> (дата звернення 21.11.2025).
10. Освіта в умовах воєнного стану. 2022. URL: <https://eo.gov.ua/osvita-v-umovakh-voiennoho-stanu/2022/04/11/> (дата звернення 21.11.2025).
11. Півроку на посаді освітнього омбудсмена: основні напрями та результати роботи. URL: <https://eo.gov.ua/piv-roku-na-posadi-osvitnoho-ombudsmena-osnovni-napriamy-ta-rezultaty-roboty/2025/05/08/> (дата звернення 21.11.2025).
12. Освітній омбудсмен підписала меморандум про співпрацю з профспілкою працівників освіти і науки України. URL: <https://eo.gov.ua/osvitniy-ombudsmen-pidpysala-memorandum-pro-spivpratsiu-z-profspilkoiu-pratsivnykiv-osvity-i-nauky-ukrainy/> (дата звернення 21.11.2025).
13. Національна академія педагогічних наук України : Угода з освітнім омбудсменом про співпрацю. URL: <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2593/> (дата звернення 21.11.2025).

References

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Zakon Ukrainy № 254k/96-VR (1996, June 28). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 30, 141 [in Ukrainian].
2. Banakh, S.V. (2016). Funktsii ombudsmeniv u suchasnomu sviti [Functions of ombudsmen in the modern world]. Ternopil [in Ukrainian].
3. Martseliak, O.V. (2003). Funktsii ombudsmena [Functions of the ombudsman]. *Pravo i bezpeka*, 2(4), 61–67 [in Ukrainian].
4. Stakhova, N.I., & Mykhalchuk, V.M. (2021). Rol ta funktsii upovnovazhenoho z prav lyudyny v derzhavnomu upravlinni Ukrainy [Role and functions of the human rights commissioner in public administration of Ukraine]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 16, 97–103. <https://doi.org/10.32702/2306-6814.2021.16.97> [in Ukrainian].
5. Pietelnikova, N.M. (2018). Natsionalnyi preventyvnyi mekhanizm yak holovna funktsiia instytutu ombudsmena u zabezpechenni zakhystu prav ta zakonnykh interesiv zasudzhenykh ta uviaznenykh [National preventive mechanism as the main func-

tion of the ombudsman institute in ensuring protection of rights and legal interests of convicted and imprisoned persons]. *Publichne pravo*, 3, 40–46 [in Ukrainian].

6. Almashi, I.M. (2019). Osvitnii ombudsmen yak instytutsiina harantiia u sferi zabezpechennia prav liudyny na osvitu [Educational ombudsman as an institutional guarantee in the field of human right to education]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia "Pravo"*, 58(1), 61–66. <https://doi.org/10.32782/2307-3322.58-1.13> [in Ukrainian].

7. Repede, T.S. (2023). Shliakhy podolannia zahroz instytutu osvitho ombudsmena u sferi zakhystu prav liudyny v Ukraini [Ways to overcome threats to the educational ombudsman institute in the field of human rights protection in Ukraine]. *Pravo i suspilstvo*, 6, 46–51. <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.6.7> [in Ukrainian].

8. Deiaki pytannia osvitho ombudsmena [Some issues of the educational ombudsman], Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy № 491 (June 6, 2018). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/491-2018-p#Text> [in Ukrainian].

9. Educational Ombudsman. (n.d.). *Pro nashu robotu. Zvity pro robotu 2024 rik [About our work. Reports for 2024]*. Retrieved from <https://eo.gov.ua/pro-nashu-robotu/> [in Ukrainian].

10. Educational Ombudsman. (n.d.). *Osvita v umovakh voiennoho stanu [Education under martial law]*. (2022). Retrieved from <https://eo.gov.ua/osvita-v-umovakh-voiennoho-stanu/2022/04/11/> [in Ukrainian].

11. Educational Ombudsman. (n.d.). *Pivroku na posadi osvitho ombudsmena: osnovni napriamy ta rezultaty roboty [Half a year in office of the educational ombudsman: main directions and results]*. Retrieved from <https://eo.gov.ua/piv-roku-na-posadi-osvitho-ombudsmena-osnovni-napriamy-ta-rezultaty-roboty/2025/05/08/> [in Ukrainian].

12. Educational Ombudsman. (n.d.). *Osvitnii ombudsmen pidpysala memorandum pro spivpratsiu z profspilkoiu pratsivnykiv osvity i nauky Ukrainy [Educational ombudsman signed a memorandum of cooperation with the Trade Union of Education and Science Workers of Ukraine]*. Retrieved from <https://eo.gov.ua/osvitho-ombudsmen-pidpysala-memorandum-pro-spivpratsiu-z-profspilkoiu-pratsivnykiv-osvity-i-nauky-ukrainy/> [in Ukrainian].

13. National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. (2022). *Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy: Uhoda z osvithim ombudsmenom pro spivpratsiu [National Academy of Educational Sciences of Ukraine: Agreement with the educational ombudsman on cooperation]*. Retrieved from <https://naps.gov.ua/ua/press/releases/2593/> [in Ukrainian].

Puzyrna Nataliia,

Candidate Law, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Public and Private Law
(Chernihiv Polytechnic National University, Chernihiv)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7297-0829>

FUNCTIONS OF THE EDUCATION OMBUDSMAN IN UKRAINE: LEGALLY PRESCRIBED DEFINITION AND PRACTICAL REALISATION

The article examines the functions of the Education Ombudsman in Ukraine. It is noted that for a long period, the development of institutions responsible for ensuring and protecting citizens' educational rights in Ukraine was mainly limited to regulatory provisions and the activities of general education management bodies. However, as socio-political processes developed, the role of civic initiatives increased, and the need to improve mechanisms for responding to violations of educational rights became more pressing, the creation of new human rights protection tools was required. One such tool was the introduction of the position of the Education Ombudsman in Ukraine. According to the Regulation on the Education Ombudsman, the Ombudsman is an official authorised by the Cabinet of Ministers of Ukraine to perform functions related to the protection of rights in the field of education. It is emphasised that the performance of these functions is impossible without effective forms of activity that ensure real protection of the rights of participants in the educational process and contribute to the improvement of the education system as a whole. Therefore, the Education Ombudsman in Ukraine performs several key functions: human-rights protection, advisory and explanatory, monitoring, and representative. The article highlights that the human-rights protection function ensures responses to individual complaints and the restoration of violated educational rights; the advisory and explanatory function promotes citizens' legal awareness in the field of education; the monitoring function identifies systemic violations and provides a basis for changes in legal regulation; the representative function ensures cooperation with state and non-state institutions. It is stressed that each function plays an independent yet interconnected role within the overall mechanism for ensuring the right to education. The article concludes that the functions of the Education Ombudsman form the functional core of his or her activity and directly ensure the implementation of tasks related to protecting the rights of participants in the educational process. Attention is drawn to the unresolved issue of risks associated with the Ombudsman's administrative dependence, particularly due to subordination to the Ministry of Education and Science of Ukraine. In this context, it is advisable to strengthen the institutional autonomy of this position through regulatory means.

Key words: Education Ombudsman, function, rights protection, education, activity, legislation.

Дата першого надходження статті до видання: 24.11.2025
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 19.12.2025
Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025